

Sofie Pedersen og Jytte Bang

Et studie i variabilitet blandt unge i gymnasiet

Resumé

Sigtet med artiklen er at problematisere generelle tendenser til abstrakte forståelser af personer og institutioner; abstrakte forståelser, der – idet de bygger på en ensliggørelse af personer og institutionelle praksisser – sætter mennesker under stort pres under de nuværende neoliberale samfundsvilkår. Individuel succes eller mangel på succes kommer fejlagtigt til at fremstå som et spørgsmål om personlige kvaliteter eller personlige mangler. Dette pres er potentielt alvorligt for unge og artiklen er dermed et bud på, hvordan abstraktioner og ensliggørelser af personer og institutionelle praksisser kan overvindes. Hovedvægten ligger på analysen af unge i gymnasiet, hvor det vises, hvordan standarder har dynamisk invitationskarakter for forskellige unge. I artiklen foreslår vi begreberne 'økoniche', 'standarders dynamiske invitationskarakter' samt 'subjektiveret subjektivitet' som analytiske begreber i forhold til, hvorledes man kan studere variabiliteten i empiriske undersøgelser af, hvordan unge møder og forhandler samfundsmæssige standarder. Vi vil argumentere for, hvorfor netop variabiliteten er vigtig at sætte fokus på og give analytisk plads i forståelsen af unges livsførelse og hverdagsliv i gymnasiet.

Nøgleord: ungdomsudvikling, subjektivering, standarder, variabilitet, økologisk psykologi, person-omverdens reciprocitet

Introduktion

I artiklen vil vi sætte fokus på den variabilitet, der optræder i forhold til forhandlingen af standarder. Overordnet set er vi optagede af, hvordan standarder mødes af mennesker, hvis tilværelser ikke nødvendigvis passer til en given standard, men som samtidig er 'kastet' ud i at skulle håndtere eksistensen af en standard og praksissen omkring den på egen hånd. Selv om alle unge møder standarder, så møder de dem fra forskellige perspektiver og ståsteder og med forskellige baggrunde og ressourcer. Den aktive tilstedeværelse af standarder i de unges liv betyder således ikke, at de lever en *standardtilværelse*. Forskningsmæssigt er det tværtimod interessant at studere *variabilitet* i livsførelsen og i måden at møde og forhandle standarder på hos forskellige personer. Baggrunden for denne interesse i variabilitet er, at der i den almindelige italesættelse af unge er en tendens til, at ungdomsliv opfattes og formidles som universelle og dekontekstualiserede størrelser (se Jensen 2010; Bang & Møhl, 2010, Pedersen 2015). Bag forskningsinteressen ligger med andre ord en bekymring omkring, hvorvidt en manglende analyse af

variabiliteten i måder at møde standarder på, eventuelt kan bidrage til et problematisk og mekaniseret menneskesyn. Vi ser således et frisættende potentiale i at diskutere variabilitet i opposition til en herskende politisk antagelse om, at unge – qua de samfundsmæssige institutioner som for eksempel gymnasiet – tilbydes 'de samme' ("lige") betingelser for udvikling og trivsel. Det er velkendt, og forskningsmæssigt underbygget (se bl.a. Kofod & Søndergaard, 2009), at uoverensstemmelser mellem generelle standarder og konkrete børn og unges tilværelser, i kraft af deres betingelser og livsformer, kan føre til social isolation og tilbagevækning, psykiske vanskeligheder, mobning, etablering af marginaliserede sub-grupper mv. Vi har således brug for at få uddybet vores viden om, hvorledes konkrete møder mellem unge og standarder udspiller sig og hvilken betydning det har for de unges udviklingsbaner.

Dette peger på to centrale aspekter, der samtidig er uadskillelige; for det første må vi se på de samfundsmæssige institutioner som unge deltager i. I en bestræbelse på at komme dette nærmere er en oplagt og meget central institutionel sammenhæng skolen, og hvorledes måden at 'gøre skole på' sætter særlige betingelser for udvikling qua måden at formidle og betydningssette samfundsmæssige standarder for ungdomsliv. I denne artikel kommer omdrejningspunktet til at være unges møde med gymnasiet og gymnasiet som konkret ramme for ungdomsliv. For det andet må vi interessere os for de forskellige måder, hvorpå unge møder og deltager på disse samfundsmæssige institutioner, og hvorledes de er engageret i en forhandling om, hvem man kan være og blive til i en sådan sammenhæng. Dette indebærer et blik for, hvorledes den konkrete unge bærer sin personhistorie og selvforståelse med sig og bringer dem i spil i nye sammenhænge. Når fx gymnasieunge har problemer, så tales der om ungdomsproblemer og der tyes til individuelle løsninger, ofte i form af terapi eller medicin. Derimod stilles der sjældent spørgsmålstegn

ved, hvad det vil sige at gå i gymnasiet; for det antages, at det at gå i gymnasiet (eller gå i skole generelt), er noget relativt entydigt og ensartet – at gymnasiet er det 'samme' og giver de samme udviklingsbetingelser uanset om gymnasiet frekventeres i København, Thy eller Nørre Aaby. Det overordnede teoretiske blik for den indbyggede variabilitet udebliver – og såfremt den tænkes ind, så reduceres den ofte til et spørgsmål om geografi eller demografi.

For at kunne undersøge betydningen af disse forhold, er det overordnet set nødvendigt at skabe en forbindelse mellem en kritisk samfundsposition og en forskningsmæssig tilgang, der vægter forbindelsen mellem empirisk analyse og begrebsmæssig udvikling. Ønsket om at skabe en sådan forbindelse fører til, at artiklen har to sigtepunkter, nemlig (a) begrebslig forståelse af variabilitet og (b) analyse af praksis i form af udvalgte case-eksempler fra egen forskning i standarder omkring unge i gymnasiet. Som oplæg til analysen vil vi opholde os ved, hvorfor det er nødvendigt at beskæftige sig med skabelsen af standarder og subjektiveringsprocesser i den nuværende historisk-samfundsmæssige tid.

Nødvendigheden af en kritisk samfundsposition

Forbindelsen mellem individualisering og tilpasning til standarder er blevet en hoveddagsorden under de gældende neoliberale samfundsbetingelser. Individuel succes eller mangel på succes tolkes som et spørgsmål om personlige kvaliteter eller mangler, for eksempel, at man ikke har investeret tilstrækkeligt i sine egne muligheder (Harvey 2005). Individet er således hårdt presset, og det gælder ikke mindst når disse individer er børn eller unge. Det fremgår bl.a. af de løbende opgørelser fra SFI, der hvert fjerde år indsamler oplysninger om danske børn og unges velfærd og trivsel (Ottosen et al., 2010; 2014). At disse neoliberale strømninger også øver indflydelse på børns og unges liv i Danmark ses eksempelvis i den

række af reformer indenfor uddannelsesområdet, som er gennemført hen over en periode på ti år. Debatten om PISA kan ses som et eksempel på den vej, vinden blæser. For eksempel pointerer Klitmøller og Sommer:

“Det er værd at huske, at PISA [...] hører under OECD [...] og altså er forbundet med en antagelse om, at uddannelse er intimt forbundet med økonomisk vækst [...]. De forskellige nationers uddannelsessystemer er [...] gjort kommensurable, dvs. sat på samme skala, der kan måles med samme (PISA-)enhed” (Klitmøller & Sommer, 2015, p. 14-15)

De neoliberale dagsordener bliver således omsat til både praksisser og målestandarde, der antages at kunne bruges til en vurdering af ‘kvalitet’. Som det antydes hos Klitmøller og Sommer, indebærer sådanne standardiseringer af forskellige områder af menneskelivet, at kvalitative processer så som uddannelse og læring, gøres kommensurable på tværs af forskellige nationale forskelle og uddannelsesmæssige historikker og logikker. På den måde sker der en dobbeltbevægelse, idet der både sker en borteliminering af de kvalitative forskelligheder og den variabilitet, som vi vil argumentere for betydningen af, og som netop kendetegner menneskelivet. Under de neoliberale forhold fremhæves målbare standarder, som producerer både institutioner og personer som ‘lige’. Når personer og institutioner produceres som diskursivt og abstrakt ‘lige’ tabes netop de kvalitative livsprocesser af syne, som vi gennem vores analyser og begreber vil fremhæve. Overordnet set kan artiklens pointer altså ses som en kritisk kommentar til det syn på personer og institutioner, som udgøres af den dominerende neoliberale dagsorden. I lyset af tendenserne til standardiserede syn på både personer og institutioner er begrebet om variabilitet, og undersøgelser af variabilitet i livsførelsen og i forhandlingen af hævdede standarder, i sig selv et bidrag til en kritisk position.

Potentielt forventes det ud fra et aktuelt samfundsmæssigt (politisk) perspektiv, at unge tænker på sig selv som personer ud fra bestemte målbare kategorier (for succes), og som derfor må finde deres plads på en skala og inden for bestemte standarder. Det bliver en dagsorden for unge at forhandle ‘sig selv’ som personer set i forhold hertil. Faren for at falde ved siden af er evigt tilstedeværende i kraft af den personlige ansvarliggørelse for at være en succes eller en fiasko set i forhold til den neoliberale ideologi om personen. Det er på denne baggrund, at det fremstår som vigtigt at gøre op med det på én gang abstrakte og individualistiske menneskesyn, som sættes både diskursivt og gennem institutionelle praksisser og i stedet bestræbe sig på at fremanalysere den faktiske realisme (og dermed den variabilitet), som menneskelivet består i. Vi mener kort sagt, at når man studerer standardiserings- og subjektiveringsprocesser, så bliver det vigtigt at sætte fokus på den dobbelte måde at forholde sig til frihed og tvang på, som kendetegner neoliberalismen: at ‘frihed-som-tvang’ realiseres som ‘frihed-fra-tvang’ (jeg er fri til at vælge, hvor mine børn skal gå i skole, men ikke fri til at vælge skolen; jeg er fri til at vælge, hvad jeg vil købe/forbruge, men ikke fri til at vælge forbrugerismen fra). Dette, kunne man hævde, er det ideologiske trick som gør, at den modsætning, der er mellem de to former for frihed, ender med at blive håndteret på person-niveau, og dermed bliver udlevet som et modsætningsfyldt psykologisk og fænomenologisk forhold. Rose (1999) foreslår, at frihed forstås som en form for magtrationale, idet frihed kan ses som en måde at artikulere normer og principper for organiseringen af vores erfaringer omkring verden og os selv. Frihed forbindes her igennem til måder, hvorpå man som individuel person kan være en ‘god borger’. Trods den tilsyneladende maksimale individualisering og fragmentering og den medfølgende fremmedgørelse mellem personer, så forventes den

enkelte person fortsat at være den gode borger, som får tingene til at hænge sammen gennem ansvarlige handlinger. Friheden er med andre ord *ordnet* igennem selv-regulering. Følger vi Harvey (2005) så udgør denne dobbelthed en grundlæggende styringsteknologi i den fortsatte samfundsmæssige neoliberalisering. Som styringsteknologi medvirker dobbeltheden i selvreguleringen til, at subjektiviteten bliver dobbelt og modsætningsfyldt og at den handle-mæssige frihedsoplevelse potentielt bliver konfliktuel. Vores bekymring er, at hvis man ignorerer denne dobbelthed som et modsætningsfyldt forhold og ser på institutioner (skole) og personer (unge) som ensartede kategorier, så ignoreres både mulighederne for, at variabiliteten anerkendes og for, at de enkelte unge kan opleve forhandlingerne af standarder forskelligt. For unge kan det føre til langvarige forhandlinger om, hvem ‘jeg er’, hvem ‘jeg forventes at blive’ og hvem ‘jeg har lyst til at være’. Begrebet om variabilitet er med andre ord centralt i forhold til at komme ud over herskende (snævre) standarder for normalitet, hvor det blot antages, at unge som enkeltpersoner har de samme forudsætninger for deltagelse og for at forholde sig til dobbeltheden mellem bestemmelse og bestemthed i oplevelsen af deres handlemuligheder.

Øko-nicher, standarder og subjektivitet

Efter vores mening bør den analytiske enhed på grundlagsniveau bestå af det, den økologiske psykologi (Heft, 2001) betegner som *subjekt-omverdens reciprociteten*. Dette indebærer, at variabilitet med nødvendighed må studeres som et reciprok forhold mellem konkrete personer og deres konkrete mulighedsbetingelser. På den baggrund træder variabiliteten i karakter og det bliver tydeligt, hvori de tilbudte subjektiveringsprocesser består. Sigtet er at analysere, hvilken variabilitet der fremtræder på såvel person- som institutionelt niveau. Denne bestræbelse er netop vigtig i forhold til studiet af unge, idet det giver indblik i,

hvordan unge møder deres hverdagsvilkår på variable måder. Vores analyser bygger på tre centrale begreber: *øko-niche*, *standards dynamiske invitationskarakter* og *subjektiveret subjektivitet*, som vi her vil introducere nærmere. Disse er efter vores mening – og når de sættes i forbindelse med hinanden – nyttige med henblik på at undersøge og kvalificere variabilitet analytisk.

Øko-nicher. Begrebet *øko-niche* er hentet fra James Gibson (1986), for hvem begrebet refererede til måden, hvorpå dyr bor eller indretter sig – mere end *hvor*. Øko-nichen referer således ikke kun til en geografisk placering, men nærmere til et sæt af *affordances*, der afspejler de konkrete handlemuligheder. Øko-nicher skabes i det dynamiske samspil mellem mennesker, der opbygger deres tilværelser i og med konkrete omgivelser og hinanden (se også Kono, 2009). Der er således tale om en løbende proces, hvor elementer af en øko-niche omformes, og reproduceres i takt med, at menneskers tilværelser føres. I Gibsons beskrivelser af øko-nichen refereres der primært til dyreverdenen, og den menneskelige øko-niche differentieres således ikke. Når vi introducerer et begreb om øko-nicher til at se på variabilitet i unges tilværelser, handler det om at have et begreb for, hvorledes *livsmuligheder skabes, formes og tilbydes* til unge i forskellige sammenhænge i deres konkrete hverdagsliv. Dette indbefatter et blik på øko-nichen som afspejlende *kollektiv idealitet*; en dynamisk dialektisk relation mellem personer og deres omgivelser. Idealiteten beskrives af Ilyenkov som følger: “*a kind of stamp impressed on the substance of nature by social-human life-activity, a form of the functioning of the physical thing in the process of social-human life-activity*” (Ilyenkov, 1977:86 og 2014:58). Den kollektive idealitet, som øko-nichen konnoterer, reflekterer således menneskers fælles produktion af kollektive betydninger, som indlejres og afspejles i såvel livs- og samværsformer, værdier, og materialitet.

Dette kan bidrage med en overindividuel begrebslig ramme for at forstå, hvorledes samfundsmæssige standarder for ungdomsliv får forskellige fremtrædelsesformer i forskellige sammenhænge; som et udtryk for standarders indlejring i forskellige øko-nicher (Pedersen 2015). Et analytisk blik for variabiliteten i øko-nicher åbner op for forskelle i den umiddelbare selvfølghed, hvormed hverdagslivet fremtræder for den enkelte, og dette blik er nødvendigt, hvis vi skal undgå at reducere vores analyser af unges udviklingsbetingelser til enten abstrakte universelle forståelser eller individualiserede sammenhængsforståelser.

Standarders dynamiske invitationskarakter. Selve standardbegrebet oprinder i produktionens domæne og omhandler ensliggørelse, ensretning, og effektivisering (se Busch, 2011, Bowker & Star, 2000, Timmermans & Epstein, 2010, Nissen, 2014, samt Nissen, 2016). Et begreb om standarder er relevant, når man er interesseret i at se på de udviklingsdynamikker, der finder sted i unges hverdagsliv – og især den del af hverdagslivet der udfoldes i samfundsmæssige institutionelle sammenhænge som fx gymnasier.

I vores respektive studier af unges tilværelser har vi haft fokus på, hvorledes standarder kommer i spil og får betydning, samt hvordan dette afspejles i de unges selvforhold på en dynamisk måde. Omdrejningspunktet er ikke, som man måske kunne antage, én eller flere præselektede standarder der repræsenterer noget bestemt, men rettere det der træder frem og bliver til standarder for de unge. Det vil sige, at fokus er på de standarder der *mødes*, *opleves*, *påtvinges*, eller *skabes* og hvorledes disse får indflydelse på, hvorledes unge indretter deres hverdagsliv og på hvem de oplever, at de er og ikke mindst *bør* være. Standarder afspejler således, efter vores mening, en dynamisk relation mellem personers handlinger og orienteringer på den ene side og historisk udviklede praksisformer på den anden.

For at understrege det *dynamiske* aspekt ved standarder foreslår vi det man på dansk ville kunne kalde *standarders dynamiske invitationskarakter* (på engelsk: *affording of societal standards* (se Pedersen & Bang 2016, samt Pedersen 2015)). Dette begreb udspringer af James Gibsons begreb om *affordances* og kan ses som en videreudvikling af dette; en videreudvikling der søger at tage højde for de udfordringer, vi ser i Gibsons begreb i forhold til at bringe det i anvendelse i analysen af udviklingsdynamikker i menneskeliv. Med et begreb om standarders dynamiske invitationskarakter bliver det muligt for os at begribe, hvorledes omgivelserne inviterer unge til at være på særlige måder i bestemte sammenhænge, og hvorledes dette forhold må ses som en dynamisk forhandling mellem netop unge og deres respektive omgivelser.

Subjektiveret subjektivitet. Standardernes dynamiske invitationskarakter formidles igennem *historisk skabte artefakter*, som udgør en del af de i institutionelle sammenhænge, som unge deltager i. Det er centralt at undgå mekaniske analyser af standarder, og dermed unges møder med standarder; så som en forestilling om, at standarder mekanisk 'overføres' eller 'påføres' den enkelte person. Subjektiveringsprocesserne er således ikke blot en udefrakommende installation af bestemte styringsmæssige forhold i den enkelte person. Den enkelte person udgør også et subjektivt udgangspunkt for mødet med standarderne, både i form at have en første-person oplevelse af mødet og dets betydning, men også i form af personens oplevelse af subjektiv agens. Den enkelte persons subjektivitet (forbundethed mellem oplevelse og agens) udgør således omdrejningspunktet for mødet med standarderne.

For at betone dobbeltheden i subjektiveringsprocesserne og den enkelte persons subjektive udgangspunkt for mødet har vi valgt at betegne denne dobbelthed med begrebet *subjektiveret subjektivitet*. Heri ligger anerken-

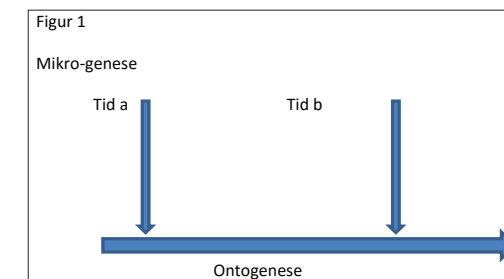
delsen af, at mødet med standarder kan ske på mange forskellige variable måder, som er centrale at få belyst. Undersøgelsen af personen som subjekt er kompleks idet subjektiviteten altid-allerede er forbundet med en position, som subjektet har i verden. Dermed er subjektivering altid-allerede måden, hvorpå subjektiviteten indrettes af den enkelte person. På grundlag af denne dialektik er det nødvendigt både at trække en linje mellem 'subjektivitet' og 'subjektivering' og samtidig *ikke* at gøre det. Der bør trækkes en linje fordi subjektiviteten bør anerkendes som fænomenologisk første-person-givethed (Zahavi 2008), og subjektivering udgør de 'installerede' samfundsmæssige diskurser og praksisser. Samtidig bør man ikke trække en streg imellem dem, fordi den fænomenologiske første-person-givethed altid er indrettet og fordi subjektivering ikke er en mekanisk proces, hvorigennem diskurser og praksisser installeres i personen. På grund af denne gensidige adskilthed og forbundethed mellem subjektivitet og subjektivering kan man sige, at personens oplevelsesmæssige og meningsskabende første-person-givethed altid-allerede er *økologisk*: der er tale om transaktionelle processer i personers møder med standarder.

Metode til studiet af variabilitet i unges møde med standarder

Forståelsen af subjektiveret subjektivitet leder os til den variabilitet, der forekommer fra ung til ung; i de unges måde at udvikle subjektiveret subjektivitet på. Der er flere former for variabilitet på spil samtidig og disse skaber et dynamisk felt af variabilitet på person-niveau. Der er eksempelvis tale om variabilitet med hensyn til *øko-nicher*, det vil sige hvilke standarder for livsførelse man møder hvor henne; der er også variabilitet med hensyn til, hvilke *personhistoriske* forhold, der danner baggrund for mødet med standarderne; endelig er der tale om variabilitet med hensyn til *temporalitet*, idet personhistoriske forhold bidrager til

den betydning, som givne standarder får for forskellige personer over tid.

Metodemæssigt leder samspillet af sådanne dynamiske variabiliteter frem til, at unges møder med standarder må studeres så tæt på de unge som muligt. Derfor har vi gennemført observationsstudier af og løbende interview-samtaler med unge med henblik på at afdække variabiliteten af disse dynamisk samspillende forhold. Ved at følge de unge gennem en længere periode er det blevet muligt dels at udvælge nogle mikro-genetiske nedslagspunkter til særlig analyse og dels at følge de enkelte personers udvikling over tid i forhold til mødet med bestemte standarder. Hverdagen for disse unge kan dermed betragtes som en form for naturligt eksperiment (Bronfenbrenner, 1977; 1979), hvor det dog ikke er forskeren, men der imod praksis i sig selv, som bidrager til at skabe 'eksperimentelle' mulighedsbetingelser for de unge. I forlængelse heraf bliver det vigtigt at analysere, hvad den studerede situation handler om med hensyn til mødet med standarder, og hvordan unge på forskellige måder indgår i og forhandler standarder; dels direkte i situationen og dels over tid. Gennem sådanne studier får man indblik i, hvordan subjektiveringsprocesser (Rose, 1999) forløber for de forskellige unge. Vi har samlet vores metode-mæssige tilgang og fokus i figur 1 nedenfor.

Gymnasiet som ramme for ungdomsliv

Som allerede bemærket vil vi i nærværende artikel lade vores analytiske omdrejningspunkt være unges møder med standarder for ung-

domsliv i gymnasiet. Herunder vil der således blive taget udgangspunkt i den ene forfatters studier af unges første år i gymnasiet. Studiet var lokaliseret på fire forskellige gymnasier, og inddrog seks informanter, der hver især blev fulgt i deres hverdagsliv gennem halvandet år (se også Pedersen 2015), med særligt fokus på deres møde med gymnasiet.

Et eksempel på, hvorledes standarder kommer i spil i unges tilværelser, finder vi fx i måden hvorpå kommende gymnasieelever introduceres til gymnasiet. Gymnasiet repræsenterer, til trods for den seneste gymnasireforms bevægelse hen imod en øget specialisering, fortsat en bred alment dannende ungdomsuddannelse. Det er ydermere den mest søgte ungdomsuddannelse, og udgør således en almen ramme for ungdomslivet (Pedersen 2015).

I introduktionen af kommende gymnasieelever træder en klar tendens frem, der omhandler at unge på en og samme tid skal være målrettede og akademisk engagerede, og helst på en måde der rækker ud over det almindelige curriculum. Oveni dette forventes de at deltage aktivt og, igen, engageret i skolens sociale liv; også det der finder sted udenfor skoletid. På samme tid er disse invitationer forholdsvis selvindlysende og kan måske ikke være den store kilde til undren, idet de indbefatter den dobbelthed som ungdomslivet vel altid, i større eller mindre grad, har rummet – den samtidige akademiske og sociale modning. Men deres mulige selvindlysende karakter til trods så er disse invitationer også enormt *modsætningsfulde*, hvis ikke direkte modstridende, og de unge overlades til at håndtere disse modsætninger på egen hånd. Og det bringer variabiliteten på banen igen; for ikke alene håndterer de unge mødet med disse standarder for ungdomsliv og deres dynamiske invitationskarakter på vidt forskellige måder, der afspejler de unges selvforståelse og livshistoriske udviklingshistorie. De førnævnte standarder, og de mange andre standarder som de unge møder, sættes også i spil på vidt forskellige måder forekommer af-

hængig af, hvor de unge møder dem. Der forekommer altså en *dobbelt variabilitet*; først fra én ung til en anden (et livshistorisk forhold), og dernæst en variabilitet der kan tilskrives forskelle i øko-nicher (et historisk og således omverdensforhold). Variabilitet ophører således med at være et individuelt forhold og samtidig er det heller ikke et spørgsmål om geografisk placering alene, men snarere et forhold der må anskues som genereret i rummet mellem generelle standarder og deres partikulære implementering i en given sammenhæng.

Forskellige betingelser for – og invitationer til – ‘ungdom’

Når man træder indenfor på et gymnasium i Danmark, så er der mange aspekter af gymnasiet som praksis, der går igen. Med andre ord er gymnasiet en umiddelbart genkendelig størrelse – og gymnasier fungerer og kaldes til orden indenfor rammerne er den samme gymnasireform. Ikke desto mindre, så skal man ikke tilbringe lang tid på gymnasier for at se, hvorledes deres interne forskelle træder frem. Hurtigt bliver variabiliteten i måden at ‘gøre’ gymnasium på lige så fremtrædende som de ligheder, der gør, at vi kan genkende stedet som et gymnasium i første omgang.

I boksen nedenfor (se tabel 1) skildres tre forskellige gymnasier med hver deres særlige måder at gøre gymnasium på.

På Provinsgymnasiet vægtes nærheden i hverdagen tydeligt, hvilket afspejles både i samværsformer og i måden, hvorpå skolen er indrettet (arkitektur samt materialitet), og inviterer således til en fællesskabsfølelse, der gennemsyner måden, hvorpå de unge subjektiveres som gymnasieelever. Dette indebærer, at der er praksisformer her, der inviterer til fællesskab på en måde, der forpligter de unge på hinanden og som giver handlerum for adfærd, som fx ville være mere usandsynligt at finde på nogle af storby-gymnasierne, hvor individualiseringen i højere grad træder frem som subjektiverende

Tabel 1:

Provinsgymnasiet	Storby-Syd gymnasiet	Storby-Øst gymnasiet
• Nærhedsprincip • Fællesskabsfølelse • Lokalsamfund • Tætte relationer • Åbenhed • Tvetydig subjektivering	• Globale ambitioner • Engagement og entusiasme • Selvbevidsthed og performance • Distribuerethed • Individualiserede problemer	• Demokratisk indstilling og politisk engagement • Betydningen af at være anderledes • Overskridelse af normer: alternativ normativitet • Frihed fra kategorier og kontrol

kraft. Hvis vi tager fat i de førnævnte fremtrædende standarder for gymnasieliv; om hhv. et socialt liv med fester og alkohol, og samtidig et akademisk engagement, så er det standarder, der går på tværs af gymnasier. Variabiliteten skal findes i måden, hvorpå de bliver betydningsfulde og hvilke subjektiveringsmuligheder dette indebærer for de unge.

De subjektiveringsdynamikker der finder sted i en gymnasiesammenhæng må ses i lyset af en samfundsmæssig og politisk bevægelse. Med den seneste gymnasireform blev det i højere grad gymnasiet opgave at gøre de unge klar til at universitetsuddannelse, hvilket skubber til en lang tradition for det brede og alment dannende gymnasium. De neoliberale bevægelser, der ligger til grund for dette, understøtter en *individuel projektpølse* af ‘selvet’ (Rose 1999, Walkerdine & Bansel 2010, Klitmøller & Sommer 2015), og repræsenteres i en gymnasiesammenhæng bl.a. i form af et øget fokus på særlige talentprogrammer; det almene gymnasiums niveau er ikke længere nok i sig selv. De unge inviteres til, og forventes, at ville mere. Og netop dette kan eksemplificere den variabilitet, der ses i måden at gøre gymnasium på. På et af storbygymnasierne er deltagelse i talentprogrammer attraktivt og mere hovedreglen end undtagelsen, og dem, der deltager, bæres frem af gymnasiet som rollemodeller. Anderledes ser det ud på provinsgymnasiet, hvor talentprogrammer mere præsenteres som en sidebemærkning på linje

med en oplysning om, hvilke busser der kører til skolen (og dermed en praktisk og konkret opmærksomhed på logistikens betydning for de unges mulighed for at gå på gymnasiet). Fra et kritisk perspektiv kunne man måske konkludere, at dette giver provinsgymnasiet nogle klare fordele frem for by-gymnasiet, hvis man tænker på, hvorledes de to gymnasier formår at værne om fx fællesskab. Og omvendt kunne man argumentere for, at by-gymnasiet lykkes langt bedre med at klæde de unge på til den verden de skal skabe deres tilværelse i. Ingen af disse perspektiver rummer dog vores pointe i sig selv. Vi finder det langt mere interessant at se på, hvordan forskellige måder at *invitere til, betydningsætte* og *‘gøre’* gymnasie på, i særdeleshed i forhold til talentprogrammer og individualiseringstendenser, giver nogle vidt forskellige udviklingsbetingelser for de unge. På Storby-Syd gymnasiet betyder de klare invitationer og vægtninger af individuelle præstationer samt talentudvikling, at der er en tydelighed i forventninger som de unge kan spejle sig i. Udfordringen består i, at de unge, der oplever at have svært ved at leve op til dette performance-pres og møde de klart formidlede forventninger som i høj grad bliver inderliggjort, er overladt til at lokalisere problemet i dem selv. Der er ikke plads til refleksion over, hvilke krav de bliver mødt med eller hvorledes dette hænger sammen med nogle særlige samfundsmæssige bevægelser; det opleves som personlige fejl og mangler,

der bedst kan afhjælpes ved at betjene sig af diverse psy-teknologiske hjælpemidler, så som psykologhjælp, anti-depressiva og lign. (se også Rose 1999, Rose 2010, Brinkmann 2010, Svendsen 2010 for lignende refleksioner. En uddybning forefindes i Pedersen 2015).

Anderledes forholder det sig på provins-gymnasiet, hvor performancepresset er knap så udtalt. Her opstår andre udfordringer, når de neoliberale bevægelser og det stærke individualiseringskrav møder en stærk fællesskabskultur. Først og fremmest kommer dette til udtryk som uklarheder og en modsigelsesfyldt praksis, som de unge skal navigere i. Til eksempel kan nævnes det forhold, at man implementerer en sundhedsprofil som en obligatorisk del af idrætstimen. Sundhedsprofilen er et individuelt monitoreringsværktøj, der giver de unge mulighed for at følge deres eget niveau, og udvikling, på en række sundhedsparametre. Dette ligger i direkte tråd med en neoliberal filosofi om selvledelse. Dog sker der det i praksis, at sundhedsprofilens resultater for det første kobles til lærernes vurdering af ens præstation og deres karaktergivning i idræt, hvilket gør at fokus skubbes fra et individuelt forhold mellem den unge og sundhedsprofilens tal, til et spørgsmål om forbedring med henblik på at opnå en god karakter. Ydermere bliver sundhedsprofilerne noget der kommer til at 'leve' mellem de unge, og som tages ind i deres forhold til hinanden og til mad. Sundhedsprofilerne ser dermed ikke ud til primært at virke gennem en selvmonitorering som isoleret fænomen ('et individ der betjener sig af et monitoreringsværktøj til selvoptimering'), men derimod som noget de unge *monitorerer hinanden med*; gennem sammenligning, kritiske spørgsmål til vægt og spisevaner, samt et fælles fokus på kalorier og slankeprodukter. Det ville naturligvis være en overdrivelse at konkludere, at indførelsen af en sundhedsprofil gør dette alene, men det er tydeligt, at dens tilstedeværelse repræsenterer en bevægelse, der skaber nogle modsigelser for de unge.

Hvis man skal samle op på variabiliteten som den fremtræder fra et mere institutionelt perspektiv, så omhandler den i høj grad kollektive udviklingsbevægelser, der må forstås som både lokalt, kulturelt, geografisk og historisk betingede. Disse variationer kan samles op som udtryk for forskellige øko-nicher, der netop afspejler måden hvorpå mennesker indretter sig, og hvor kollektive meningsfællesskaber opstår. Øko-nicher refererer dermed ikke til fast afgrænsede og tydeligt markerede steder, men derimod til *praksisformer*, der opstår som meningsfulde måder at organisere og føre tilværelser på mellem mennesker, knyttet til historiske og konkrete geografiske betingelser. Dette indebærer, at måder at *gøre gymnasium* på varierer meget fra gymnasium til gymnasium, også selvom de overordnede standarder for ungdoms- og gymnasieliv til forveksling ligner hinanden. Dermed er det heller ikke de samme *invitationer* som unge får på gymnasiet, og det er ikke de samme subjektiveringer de tilbydes.

Anna og Peter – to måder at 'gøre' gymnasium på

For at illustrere de førnævnte begrebers analytiske relevans vil vi som det næste se nærmere på to unges måde at forhandle standarder for ungdomsliv i gymnasiet; nærmere betegnet standarder for at feste og drikke øl. Eksemplet er valgt af to årsager: dels fordi alkohol- og festkulturen fylder meget i formidlingen af gymnasielivet (for kommende gymnasieelever); dels fordi de to unges (Anna og Peter) måder at nærme sig alkohol- og festkulturen på fint illustrerer de forhandlingsprocesser, der foregår i starten af gymnasiet.

Anna. Da Anna starter i gymnasiet er hun mest af alt optaget af alle de ting hun laver i sin fritid; og fællesnævneren for disse aktiviteter er, at de handler om børn. Anna vil gerne være pædagog og derfor betyder det meget for hende at passe børn, være gymnastiktræner og vikariere i den lokale børnehave. Et ungdomsliv der består af fester og druk siger hende

ikke så meget – og hun kan heller ikke lide øl. Således deltager hun ikke rigtig i festerne i starten af skoleåret, og hun vælger mere eller mindre eksplicit de sammenhænge fra, hvor omdrejningspunktet er druk. Henover skoleåret finder en gradvis forandring sted; en forandring der ikke kun omhandler, at Anna begynder at drikke øl og gå til fest, men snarere en samtidig forandring i hendes selvforståelse og deltagelsesform generelt. Efter nogle måneder i gymnasiet bliver det således synligt, hvorledes Anna begynder at afprøve og udforske nye mulige selvforståelser. I en refleksion med sin mormor siger hun fx:

“Man ka’ godt drikke én øl, men hvis jeg bliver fuld, ka’ jeg jo ik’ huske noget”.

Om end dette er en enkelt sætning taget ud af en langt større helhed, så giver den et interessant indblik i, hvilken sammenhængsforståelse Anna har omkring øl og øldrikning – og hendes selv. Der sker en bevægelse imod at begynde at drikke øl, men samtidig er der en stor opmærksomhed på ikke at blive fuld. Disse overvejelser hænger sammen med en begyndende deltagelse i det sociale på nye måder, i takt med at den klasse som Anna går i også forhandler deres interne standarder for socialitet med hinanden. Der sker således en samtidig refleksion på flere niveauer, hvor Anna forholder sig konkret til det at drikke øl ('hun begynder at kunne lide det'), samtidig med at hun oplever sig selv som en der drikker øl ('og mærker effekten af det'), og forholder sig til sig selv som én der nu drikker øl. Qua denne nye måde at deltage på er Anna samtidig med til at forhandle standarder for, hvad det vil sige at drikke øl, og hvorledes man er – og kan være – en del af et socialt fællesskab i hendes klasse (se også Pedersen & Bang 2015 for uddybende analyse).

I slutningen af skoleåret reflekterer Anna over, hvorvidt hun har ændret sig siden hun startede i gymnasiet.

“Jeg synes ikke sådan selv, at jeg har ændret mig, men det kan jo godt være, at hvis du fx spørger min mor, så siger hun at det har jeg – men jeg ikke lægger mærke til det. ... (...) Men også alt det der med, at weekenderne er meget mere besat, fordi der er 18års (fødselsdage) og så er der nogen, der holder klassefester, så er der gymnasiefesterne og alt sådan noget; fordi jeg var jo slet ikke til nogle fester før og sådan noget, så det har også ændret sig, at jeg har taget til det og jeg drikker mere end jeg gjorde først, fordi at man er taget til fest og sådan noget”.

Som citatet viser, så deltager Anna nu med største selvfølgelighed i festerne og drikker øl, og synes ikke at tænke videre over, at dette forhold er noget, der har ændret sig markant – og således er opstået over tid. Hvis vi ser på Annas udvikling i forhold til det at deltage i fester og drikke øl, så er det nærliggende at konkludere, at hendes bevægelse henimod deltagelse i øldrikningskulturen på gymnasiet er et udtryk for socialisering og tilpasning til de dominerende standarder for ungdomsliv (heriblandt deltagelse i fester og øldrikning). En sådan konklusion ville være sigende for de overordnede linjer i et retrospektivt lys, men samtidig en væsentlig reduktion af Annas handleevne i kraft af den måde, hvorpå hun aktivt forhandler både *sin egen deltagelse*, *sin selvforståelse*, og samtidig *standarderne for social deltagelse* i klassen.

Peter. For at eksemplificere og nuancere dette yderligere kan vi kort inddrage Peter. Peters selvforståelse, da han starter i gymnasiet, kredser meget om hans behov for at være alene og kunne koble af fra det sociale. Han har med andre ord ikke det store behov for at socialisere uden for skoletid og værner om sin tid for sig selv.

“Jeg holder meget af mit eget selskab, hvis jeg skal sige det på den måde. Ikke for at være selvglad, men øhm ... jeg har aldrig været en af dem, der skulle være sammen med nogen hver dag efter skole. Der har jeg det godt med bare at gå hjem

og se noget tv og spille lidt musik eller et eller andet. Det har jeg næsten også haft behov for. Fordi ellers så går jeg helt flad. Der skal ikke meget til i hvert fald. Så kan jeg godt blive lidt træt i hovedet.”

Peter er desuden bevidst om, at det kræver en vis social deltagelse at starte i gymnasiet og han er derfor meget rettet mod at følge med i det sociale liv uden for skoletid i starten af skoleåret. Således kunne det se ud som om, at Peter laver samme ‘socialiserings’-bevægelse som Anna i starten af skoleåret; nemlig at han retter sig mod det sociale og at dette betyder noget for ham. Som nedenstående korte dialog mellem Peter og den ene af denne artikels forfattere viser, så er Peter fuld opdateret på, at der har været en fest i weekenden, og han beskriver det, at han *ikke* deltog i den som et uheld.

Forsker: “Var der fest i weekenden?”

Peter: “Nej ... eller jo, men jeg lavede en brøler”

Forsker: “nåh ...?”

Peter: “Ja, jeg tænkte, at jeg lige skulle have en lur, ik’ ... (han griner) og så faldt jeg jo i søvn og kom ligesom ikke op igen. Jeg var virkelig træt, ik’ ...! Men de andre havde vist en meget god fest ... eller de fleste af dem i hvert fald ...”

Når vi følger Peter hen over skoleåret forstyrres dette billede af en relativ stabil rettet mod det sociale som betydningsfuldt. Peter begynder i højere grad at prioritere sin tid for sig selv. Dog uden at dette er knyttet til social eksklusion i klassen eller repræsenterer et udtryk for mistrivsel. Derimod kan man se, hvorledes det er forskellige aspekter af gymnasielivet der fremtræder som betydningsfulde for hhv. Peter og mange af hans klassekammerater. Ydermere bliver det tydeligt, hvorledes Peter, igennem sin måde at deltage på i gymnasiet, indgår aktivt i forhandlingsprocesser med sine klassekammerater omkring, hvordan man kan være gymnasieelev. Følgende dialog mellem Peter og hans gode ven Erik viser, hvordan to

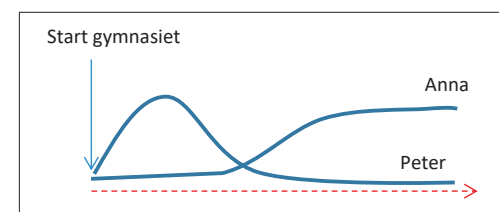
forskellige standarder for ungdomsliv i gymnasiet, nemlig en standard om social deltagelse omkring fester og en standard om akademisk præstation, bliver betydningsfulde af de to drenge på vidt forskellige måder:

Drengene sidder sammen på værelset og spiller computer. Der snakkes om løst og fast. Forsker spørger ind til niveauet i fransk undervisningen. “Det rager mig en papand ... man kan ikke være lige god i alle fag”, siger Erik. Peter supplerer: “Jeg tror hun (fransklæreren, red.) overdriver ... Men ingen tvivl om, at 2.G stadig er det hårdeste”. “Men det var ligesom da de sagde, at man ville få det vildt svært, når man startede i gymnasiet sammenlignet med niveauet i folkeskolen ... Jeg tror den største udfordring var at få styr på økonomien så jeg havde råd til at kunne købe øl!”, siger Erik. Peter griner: “Ha ha, var det det du skulle forberede dig på?” Erik smiler: “Ja, men for mig handler det nu altså mest om læreren. Om det er en god lærer eller ej ...” “Enig, siger Peter, det betyder alt!” “Det er afhængigt af læreren om jeg lærer noget” siger Erik. “Vil det sige, at såfremt I har en dårlig lærer, så har I dårlige betingelser for at lære noget i det fag?” spørger forskeren. Drengene bekræfter og Peter fortæller, at han er begyndt at læse en bog (the Game of Grades, red.), omkring hvordan man kan optimere sine chancer for at få gode karakterer. Peter fortæller, at ifølge bogen behøves man ikke at møde op for at få en god karakter, så kan man bare blive hjemme og lave lektier til et fag, man skal afslutte i det pågældende semester. Erik kommenterer dette: “Altså, jeg møder bare op og bare er der og så får jeg måske lidt ud af det, ik’?” Han fortsætter: “Altså jeg har da nogle mål for, hvad jeg gerne vil her i livet, men gymnasiet er altså mine ungdomsår ... der skal jeg hygge mig”. “Hygge dig, hygge dig.”, siger Peter drillende. De spiller fortsat computer. “Laver du lektier hver dag, Peter?” spørger Erik. “Nej, det gør jeg ikke, det har jeg ikke tid til” svarer Peter. “Det gør jeg heller ikke ... jeg kan godt kalde et tower, hvis det er (henviser til deres computerspil, red.)”, siger Erik.

Drengenes samtale eksemplificerer, hvorledes to dominerende standarder fra gymnasiet, om hhv. social deltagelse og øldrikning, samt aka-

demisk engagement, eksisterer side om side og væves ind og ud af hinanden i en løbende forhandlingsproces om betydning og meningsfuldhed. Standardernes betydning for hhv. Peter og Erik må således ses i sammenhæng med de to drenges selvforståelser og hverdagsliv udenfor gymnasiet.

Hvis vi skal sammenholde den bevægelse vi før så hos Anna, henimod en standard for social deltagelse i gymnasiet, med den bevægelse Peter laver i forhold til samme standard, så kunne det illustreres således:

Figur 2: Den stiplede røde linje afspejler den tidlige dimension i forhold til hhv. Annas og Peters rettet (de to blå linjer), fra de starter i gymnasiet. Hvad er de optaget af, hvor er de rettet hen i forhold til deres selvforståelse og hvilken projekteret deltagerbane giver dette?

De blå linjer i figur 2 afspejler rettet mod en standard omkring social deltagelse, i form af øldrikning og fest. Her ses det hvorledes Anna kontinuerligt og tiltagende retter sig mod (og rettes af) en standard om social deltagelse i fester og øldrikning; og hvorledes hendes selvforståelse og deltagelsesmåde ændres. Anderledes ser det ud for Peter. Hvor han i starten af skoleåret retter sig mod det sociale, så ændres denne rettet over skoleåret, og kommer til at ‘ligne’ hans rettet før skoleårets start (altså mod at have tid for sig selv). Det betyder ikke, at Peter har forsøgt sig med en standard, som han blot har forkastet, men snarere at han har forhandlet sig frem til en deltagelsesform, der stemmer overens med hans selvforståelse – og at hans selvforståelse som en der har brug for tid alene

for det første stemmer godt overens med en standard om akademisk engagement, samt at denne standard muligvis har forstærket Peters selvforståelse.

Af dette kan vi udlede, at standarder ikke blot er entydige størrelser der ‘overtages’ af unge, såfremt standarden fremtræder med tilstrækkelig tydelighed. Tværtimod må vi tage højde for, at standarder netop er *dynamiske* forhold, der godt nok fremtræder med en vis invitationskarakter, men som konstant forhandles og tillægges betydning i konkrete sammenhænge af specifikke personer med hver deres personlige rettetheder og personhistoriske forudsætninger for at møde netop denne standard på et givent tidspunkt.

Afslutning

Vores udgangspunkt for denne artikel var, at unge er omgivet af standarder for ungdomsliv; standarder som de præsenteres for, inviteres til at passe ind i eller tilegne sig, og standarder som de selv skaber og er med til at forhandle. Hvis vi holder fast i førnævnte dominerende standarder i en gymnasiesammenhæng, nemlig en standard vedrørende et aktivt socialt liv, der inkluderer alkohol og fester, og samtidig en standard om akademisk engagement og ambitioner, så møder de unge disse standarder på vidt forskellige måder – hvilket indebærer, at standarder får betydning på vidt forskellige måder for de unge. Det er således ikke blot et spørgsmål om at *acceptere, tilpasse sig til*, eller *afvise* en standard, men ligeledes og måske primært, et spørgsmål om *forhandling*; *forhandling af betydning*, *af deltagelse* og *af selvforståelse*.

For at undgå at (gen)skabe abstrakte og universelle ungdomsforståelser har vi forsøgt at argumentere for, hvorfor *variabiliteten* i unges måde at møde, forme og betydningssætte standarder på, som et led i udviklingen af deres selvforståelse og deres livsførelse, er centralt at kunne begribe og få frem analytisk. Til det formål har vi introduceret begreber om øko-

nicher, om standarders dynamiske invitationskarakter samt subjektiveret subjektivitet, som til sammen har et relevant analytisk potentiale.

I studiet af unge og deres udviklingsprocesser er det slående, hvorledes unge opfatter deres betingelser og muligheder i gymnasiet som 'naturligt forekommende' (som i betydningen af, at der ikke stilles spørgsmålstejn ved dem), uanfægtet hvor i landet de unge vokser op. Når man ser på de unges udviklingsbetingelser udefra (fx i gymnasiet), er det tydeligt, hvorledes standarder for ungdomsliv i gymnasiet langt fra er umiddelbart givne; men tværtimod og i høj grad må ses som momentane resultater af dynamiske forhandlingsprocesser mellem konkrete personer, placeret i – og interagerende med – konkrete lokale, kulturelle, historiske og til dels geografiske betingelser.

Som eksemplerne med hhv. Anna og Peter illustrerer, så kan unges udviklingsproces ses som udvikling af en subjektiveret subjektivitet; hvor den subjektivitet de unge hver især bringer med sig i gymnasiet møder de subjektiveringer der tilbydes og indbydes til i en gymnasiesammenhæng, i kraft af bl.a. standardernes dynamiske invitationskarakter. Dette udpeger dog ikke specifikke *outcomes* for, hvem hhv. Anna og Peter skal være og udvikler sig til (og er altså således ikke et spørgsmål om udviklingsmæssig finalitet og linearitet), men reflekterer snarere de dynamiske forhandlingsprocesser, der opstår og vedvarende foregår i konkrete personers (her Anna og Peters) møder med andre mennesker, steder, standarder og muligheder. I disse møder formes og omformes netop de standarder, der vedvarende inviterer unge til særlige former for tilblivelse i konkrete rum, ligesom den kollektive idealitet, der udgør en øko-niches sammenhængskraft og interne identitetsmarkører forhandles og reproduceres.

I artiklen har vi præsenteret vores bud på, hvorledes variabiliteten kan komme i spil analytisk, ligesom vi har argumenteret for, hvorfor den er vigtig at få frem. Når man ser på

ungdomsudvikling og ungdomsliv, så er det væsentligt at give netop variabiliteten plads. Ikke fordi den måske i sig selv fortæller noget nyt eller revolutionerende om ungdom per se, men fordi fraværet af den, i vores forståelse af og diskurser omkring unge, er med til at skabe snævre standarder for normalitet for de unge; og netop i den bevægelse kan standarder blive problematiske. I sig selv er standarder hverken fugl eller fisk; og kan således ikke med rette betegnes som problematiske. Det er snarere det manglende blik for standarders indbyggede dynamik, bevægelighed og tilblivelse i sociale sammenhænge, der skaber problemer og som psykologien må interessere sig for. Problemerne for de unge kan opstå, når de unge overlades til at håndtere modsætningsfyldte og modsatrettede invitationer og sammenhænge på egen hånd, uden hjælp til at foretage en samfundsmæssig analyse, der kan udvide forståelsesrummet. Så er det, at de unge overlades til – i umiddelbar forlængelse af en neoliberal samfundsbevægelse – at begribe de problemer de oplever som et udtryk for *deres egne* fejlslagte forsøg på selvledelse og identitetsskabelse.

Referencer

- Bang, J. & Møhl, B. (2010): Ungdom og de unges liv – indledning til temanummer om ungdom. *Psyke og Logos*, 2010, page 5-11
- Bowker, G.C. & Star, S.L. (2000). *Sorting Things out – classifications and its consequences*. The MIT press: Massachusetts.
- Brinkmann, S. (2010): *Det diagnosticerede liv – sygdom uden grænser*. Forlaget Klim, 2010. Kap 1: *Patologiseringstendensen: Diagnoser og patologier før og nu*.
- Bronfenbrenner, U. (1977): Toward an Experimental Ecology of Human Development. *American Psychologist*, July 1977
- Bronfenbrenner, U. (1979) B: *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

- Busch, L. (2011). *Standards. Recipes for reality*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Bærentsen, K.B. & Trettvik, J. (2002). An Activity Theory Approach to Affordance. *NordiCHI*. 51-60.
- Collins, D. & Coleman, T. (2008): Social Geographies of Education: Looking Within, and Beyond, School Boundaries. *Geography Compass* 2/1, 281-299, Blackwell Publishing Ltd.
- Costall, A. (1995): Socializing Affordances. *Theory and Psychology*. Vol 5, no 4, 467-481.
- Gallagher, W. (1993): *The power of place – how our surroundings shape our thoughts, emotions and actions*. Poseidon Press, New York
- Gibson, J. J. (1986). *The Ecological Approach to Visual Perception*. New York and London: Psychology Press.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Heft, H. (2001). *Ecological psychology in context: James Gibson, Roger Barker, and the legacy of William James's radical empiricism*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Ilyenkov, E. (1977). The concept of the ideal. *Philosophy in the USSR: Problems of dialectical materialism*, 71-99.
- Ilyenkov, E. (2014): Dialectics of the Ideal. In: Levant, A. & Oittinen, V. (2014): *Dialectics of the ideal – Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*. Koninklijke Brill, Leiden
- Jensen, T.B. (2010): Unge, sprog og begrebsdannelse? – Den "gotiske" knude eller "Unge" i ordets "egentlige" forstand. *Psyke & Logos*, årgang 31, nr. 1, Dansk Psykologisk Forlag, 2010
- Klitmøller, J. & Sommer, D. (2015): Børn i institution og skole: læring, dannelse og udvikling i globaliseringen. I: Klitmøller, J. & Sommer, D. (2015): *Læring, dannelse og udvikling*, 1. udgave, 1. oplag, Hans Reitzels Forlag
- Kofoed, J. & Søndergaard, D. M. (2009): *Mobning – sociale processer på afveje*. Hans Reitzel, København
- Kono, T. (2009): Social affordances and the possibility of ecological linguistics. *Integrated Psychological and Behavioral Science*, 43, 356-373.
- Nissen, M. (2014): Standarder og standpunkter i psykosocialt arbejde. I: Nissen, M. & Skærbæk, E. (red.) *Psykosocialt arbeid. Fortellinger, medvirkning og fellesskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Nissen, M. (2016): Critical Standards. Why and how standards, and studying them, imply critique. *Theory & Psychology*, vol. 26, no. 2, 144-162
- Ottosen et al. (2010): *Rapporten: Børn og unge i Danmark*. Velfærd og trivsel 2010. SFI 2010
- Ottosen et al. (2014): SFI: *Børn og unge i Danmark*. Velfærd og trivsel 2014, Det Nationale Forskningscenter for velfærd.
- Pedersen, S. & Bang, J.S. (2016): Historicizing affordance theory: A rendezvous between ecological psychology and cultural-historical activity theory. *Theory & Psychology* 1–20 (online version) Reprints and permissions: sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav DOI: 10.1177/0959354316669021 tap.sagepub.com
- Pedersen, S. (2015): The ought to be, not to be, or how to be – a study of standards and subjectification processes in high school. PhD dissertation, Department of Psychology, University of Copenhagen, ISBN: 987-87-7611-924-9.
- Rose, N. (1999): *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rose, N. (2010): Psykiatri uden grænser? De psykiatriske diagnosers ekspanderende domæne. In: Brinkmann, S. 2010: *Det diagnosticerede liv – sygdom uden grænser*. Forlaget Klim, 2010, kap 2
- Svendsen, L. Fr. H. (2010): Patologisering og Stigmatisering. I: Brinkmann, S. 2010: *Det diagnosticerede liv – sygdom uden grænser*. Forlaget Klim
- Timmermans, S. & Epstein, S. (2010): A World of Standards but not a Standard World: Toward a Sociology of Standards and Standardization. *Annu. Rev. Sociol.* 2010, 36:69-89
- Walkerline, V., & Bansel, P. (2010). Neoliberalism, work and subjectivity: towards a more complex account. In: Wetherell, M. & Mohanty, C.T. (2010): *Handbook of Identities*. SAGE publications Ltd.
- Zahavi, D. (2008): *Subjectivity and Selfhood. Investigating the First-Person Perspective*. MIT Press, Cambridge (first published 2005).